

”Henkilökohtainen ongelma” joukkotiedotuksessa II

Vain jäävuoren huippu julkinen

Pertti Hemánus

Artikkelini ensimmäisessä osassa esitin omia teoretisointejani ja pohdiskelujani aiheesta uusmoralismi ja alkoholi suomalaisessa joukkotiedotuksessa. Niin ikään selostin siinä eräille A-klinikoiden johtajille kohdistamani samanaiheisen kyselyn tuloksia. Nyt vuorossa ovat oman sisällönerittelytyöni raportointi sekä lankojen solmiminen yhteen loppupohdiskelun muodossa.

En ole tehnyt otantatutkimusta, jolla olisin pyrkinyt jäljittämään uusmoralismin ilmene-mismuotoja tiedotusvälineissä. Pidän alkoholin ja alkoholiongelmien julkista kuvaa koskevia otantatutkimuksia (ks. esim. Jokelin 1978; Kivistö-Välimäki & Liiten 1979; Piispa 1981) hyvin tärkeinä, mutta työekonomisista syistä olen itse päätenyt *tapaustutkimuksiin* (niiden mahdollisuuksista ks. esim. Virtanen 1981).

Lähtökohtani on ollut, että joukkotiedotus käsittelee alkoholiongelmaisia tai heiksi leimat-tuja niin *yksilö-* kuin *ryhmätasolla*. Yksittäisten yksilötapausten valikoitumisessa julkisuuteen on kysymys välttämättömyyden ja sattuman mutkikkaasta yhteispelistä. Välttämättömyyttä on se, että joidenkuiden jo entuudestaan tunnettujen henkilöiden rooli ja image yhteiskun-nassa yhdessä heidän tietoon tulleen alkoholi-käyttäytymisensä kanssa — siitä saadun informaation luotettavuutta kultavaa’alla punnitse-matta — lähes eräänlaisella automatiikalla joh-taa julkisuuteen. Tällaisia henkilöitä on kuitenkin vähän, ts. valikoitumisessa on myös paljon sattumanvaraisuutta. Tämä taas, ottaen huomioon joukkotiedotuksen luonteen ideologisena tavarana, on luonnollinen ilmiö: Joukkotiedotus ei ole olemassa antaakseen saman julkisuuden kaikille suunnilleen samanlaisille tapauksille, olkoonkin että jotkin tiukat tasapuolisuuden ihanteet saattaisivat sitä edellyttää.

Mitä taas tulee alkoholiongelmaksiin sekä heihin verrattaviin ryhmiin, niiden valikoituminen julkisuuteen poikennee huomionarvoisesti

yksittäistapausten valikoitumisesta: välttämättömyys painottuu enemmän ja sattumalle jää vastaavasti vähemmän sijaa.

Paljastamisesta pseudosovitukseen

Julkisen Sanan Neuvosto on vuonna 1980 antamassaan lausunnossa julkisuuden henkilöiden yksityiselämän suojasta (ks. Vuortama 1983, 191–193) jakanut joukkotiedotuksessa käsiteltävät henkilöt kolmeen luokkaan:

A. Merkittävät vallankäyttäjät politiikan, hallinnon ja elinkeinoelämän alalla

B. Aikalaishistoriaan kuuluvat, tunnetut, julkisuudessa esiintyvät henkilöt esim. kulttuurin ja viihde-elämän alalla

C. Tavalliset kansalaiset.

Yksityiselämän suoja on suppein luokassa A ja laajin luokassa C, kun taas luokassa B se määräytyy henkilön julkisen roolin mukaan. Tässä siis on joitakin osviittoja siitä, miten alkoholin käyttöäkin yksityiselämässä katsotaan journalistisen etiikan normien mukaan voitavan julkisesti käsitellä.

Timo Vuortama (1983, 105–107) asettuu — Julkisen Sanan Neuvoston linjanvetoihin tukeutuen ja yksityiselämän suojalain hengessä — myös sille kannalle, että *oikeus julkistamiseen ei ole pelkkä dikotomia* vaan että myös sinänsä julkiseksi kelpuutettavaa asiaa ei tule korostaa liiaksi eikä sävyttää sensationaalisesti: ”Julkistamisessa ei pidä mennä pitemmälle kuin tiedonvälityksen ja vallankäytön valvonnan kannalta on välttämätöntä.”

Puheena oleva trikotomia on ohjannut yksittäistapausten valintaani. Esimerkkitapaukseksi vallankäyttäjistä olen ottanut pastori-kansanedustajan ja muista julkisuuden henkilöistä näyttelijän. Kolmas esimerkkihenkilö, professori, on taas rajatapaus: häntä tuskin voidaan pitää merkittävänä vallankäyttäjänä mutta ehkä kylläkin aikalaishistoriaan kuuluvana kult-

tuurin alalla, julkisuuden henkilönä melkoisin varauksin. Neljännen tapaustutkimuksen päähenkilö on vietävä luokkaan ”tavalliset kansalaiset”: hänestä tehtiin tv-ohjelma hänen pitkälle ehtineen alkoholisoitumisensa vuoksi ja vain siitä syystä. Kaikki aineisto on vuosilta 1983—84.

Kuten odottaa saattoi, kolmen ensiksi mainitun saama julkisuus poikkesi neljännen saamasta. Pastori-kansanedustaja, näyttelijä ja professori olivat ja ovat ihmisiä, joilla vielä on tässä yhteiskunnassa paljon menetettävää, kun taas neljäs tapaus koski ihmistä, jolla on sitä enää hyvin vähän.

Abstrahoinnin avulla saadaan esiin se *malli, jota mainittujen kolmen tapauksen käsittelemisen joukkotiedotuksessa noudatti:*

1. *juopon dramaattinen paljastaminen,*
2. *juopon kuvauksen täyteläistäminen ja*
3. *juopottelun pseudosovitus.*

Paljastamisen kaava vaihteli vain vähän: Pastori-kansanedustajan tapaus tuotiin ensin julkisuuteen anonyymina, mutta asianomaisen henkilöllisyys kerrottiin kohta, kun taas näyttelijän ja professorin tapaukset tuotiin alun alkaen joukkotiedotukseen nimi mainiten. Ei ehkä olisi väärin puhua tässä yhteydessä ilmiantomentaliteetista.

Jokaisessa kolmessa tapauksessa julkisuus oli prosessi, jossa ”juopon kuvaus” täyteläistyi; siihen sisällytettiin yksityiskohtia ja myös syventäviä, jopa asianomaista inhimillistäviä taustatekijöitä — eniten ehkä näyttelijän tapauksessa. Toisaalta juttujen syventäminen ei johtanut pitkälle, vaan moralisointi ja yleensä pinnallisuus jäivät jokaisen kolmen tapauksen käsittelyn leimaa antaviksi piirteiksi.

Tämän pelkän pintatason kuvauksen ja ajoittaisen edes vähäisen syventämisen vaihtelu on muuttaen verrattavissa siihen ilmiöön, jota Pertti Ahonen (1984, 19) kuvaa näin: ”— — — julkkisten yksityiselämä on journalismille — ja sen yleisölle — kutkuttava kohde, jonka houkuttelevuus perustuu paljolti salatun ja paljastetun kiihottavaan vaihteluun — — —.”

Tapausten käsittelyn välillä oli myös ero, joka selittyy eri ammattiryhmien yhteiskunnallisen roolin erolla. Jutuissa näyttelijälle taiteilijana tavallaan suotiin enemmän kuin pastori-kansanedustajalle poliitikkona ja professorille. Näyttelijän juttu ei myöskään johtanut koko

hänen ammattikuntansa mahdollisten alkoholi-ongelmien yleisempään pohtimiseen tiedotusvälineissä. Tosin siihen ei johtanut myöskään professorin mutta kylläkin pastori-kansanedustajan tapaus: viimeksi mainittu merkitsi käytännössä ”eduskunnan todellisten suurten juoppojen” skandalisoivaa paljastamista.

Pseudosovitus taas oli mielestäni todella *pseudoilmiö*, valesovitus, epäaito. Askelta sen suuntaan merkitsi kaikille kolmelle tarjottu tilaisuus puolustautua tai ylimalkaan kommentoida tapaustaan. He tekivät sen vaihtelevalla tavalla, jossa oli niin kieltämisen kuin myöntämisen piirteitä, osittain yhteen kietoutuneina. Kaikki kolme ryhtyivät myös vastahyökkäykseen, paljastamaan eräitä muita tavalla tai toisella asiaan sekaantuneita henkilöitä, joilla he sanoivat olevan sama ongelma, josta heitä itseään on syytetty.

Miksi sitten mielestäni kyseessä oli vain pseudosovitus? Siksi että kyseiset kolme henkilöä sekä heitä julkisesti puolustaneet saattoivat enää vain pelastaa sen, mikä pelastettavissa oli, tuoda esiin taustatekijöitä ja lieventäviä tai omaa ongelmaa muiden ongelmiin suhteuttavia näkökohtia. Jo toteutunutta kielteistä julkisuutta ei voinut enää tehdä toteutumattomaksi, jo mustattua mainetta ei voinut journalismin keinoin enää palauttaa entiselleen.

Determinoidun juopon kuvaus

Tv-ohjelma ns. alkoholista oli erikoistapaus. Mikä oli sen ”varsinainen sanoma”, on tietenkin tulkinnan varassa. Omasta mielestäni yksi sanoman hallitsevia piirteitä oli päähenkilön inhimillinen rappio, hänen *tragediansa*; tätä visualisoi hänen monella tavoin nuhrainen olemuksensa. Toiseksi piirteeksi ehkä kohosi hänen *toiveidensa ja todellisuuden välinen ristiriita*. Kolmantena on mainittava eräänlainen *determinismi* ja *toivottomuus*: Juoppo on juoppo, alkoholisti on alkoholisti, ja päähenkilön alkoholismi oli hänen oman tulkintansa mukaan alkanut poikkeuksellisen nuorena, kansakouluiässä. Myös N.N:n äiti oli juonut, ja tämä oli saanut pojan jo hyvin nuorena kiinnostumaan siitä aineesta, joka ”sai äidin niin iloiseksi”.

Determinismin ja toivottomuuden teemaan liittyi sivuteemoja. Yksi niistä oli päähenkilön lähes kohtalonomaiseksi kuvattu ”siivellä elä-

minen”. Toinen, paljon järkyttävämpi sivuteema oli N.N:n suhde poikaansa: Hän oli koko parinkymmenen vuoden ajan lyönyt laimin kaikki kontaktit tähän, vaikka he asuivat samassa kaupungissa. Ohjelma jätti avoimeksi sen, miksi N.N. ei pitkän raittiusperiodinsa-kaan aikana ollut etsinyt kosketusta poikaansa.

Ilmisisällön tasolla ohjelmassa ei ollut minikäänasteista moralisointia. Haastattelijan ja haastateltavan välisessä keskustelussa päähenkilö myönsi oman alkoholisminsa ja pohti, jopa eritteli sen syytä varsin järkevästi. Koin puheena olevan ohjelman monessa mielessä hyvin tehdyksi tv-journalismiksi.

Sen sijaan ohjelmasta kirjoittanut Ingalill Österberg (I.Ö. 1984, 16—17) ei kokenut ohjelmaa aivan niin hyvin tehdyksi tv-journalismiksi kuin minä: ”Haastattelijan kysymykset olivat pintapuolisia ja usein mahdottomia vastattavaksi tai omiaan saamaan yhtä mitäänsanomattomia vastauksia. N.N. sai kuitenkin itse suurin piirtein johtaa keskustelun kulkua eikä käytetty niitä seurantakysymyksiä, jotka olisivat voineet lyödä kiiloja tähän massiiviseen toivottomuuteen. En ihmettele, jos löytyi uusia ’kunnollisia veronmaksajia’, jotka saivat lisää tulta ennakkoluuloilleen.”

Kommenttini tähän on, että Österberg ehkä asettaa tv-ohjelmalle poikkeuksellisen suuret vaatimukset — niitä harva joukkotiedotuksen tuote täyttää. Toisaalta minun on mahdotonta kieltää, etteikö ohjelma N.N:stä olisi saattanut synnyttää juuri hänen mainitsemiaan katsojareaktioita. Österberg kiinnitti myös huomiota puolitiehen jääneeseen analyttiseen otteeseen: lapsuuden ja äidin osuus ehkä korostui suhteetomasti.

Ja N.N:ltä riistettiin yksityiselämän suoja, mitä Österberg (1984, 17) erityisesti korosti: ”Vakavin huomautukseni on, että on eettisesti arveluttavaa tällä tavoin avoimesti riipiä ihmistä. Olkoonpa tämä kuinka ’vapaaehtoinen’ tahansa.” Tähän on helppo yhtyä.

Österberg oli otsikoinut puheenvuoronsa sanoin *Kuka kertoo piiloalkoholismista?* ja myös päätti pohdiskelunsa samaan ajatukseen. Kysymys on hänen mukaansa siitä, että ”todellinen suuri ongelmamme” on ns. piiloalkoholistit, ainakin ulkoisesti hyvin toisentyypiset kuin N.N. ”Meillä on ainakin 300.000 suurkuluttajaa”, Österberg muistutti ja kuvasi heidän käyttämi-

ään määriä, epäillen, että ne monessa tapauksessa voivat olla suuremmat kuin N.N:n, joka ”on usein riippuvainen toisten ’ystävällisyydestä’ ”.

Kommenttina tähän totean, että ns. piiloalkoholistien ongelman käsitteleminen tiedotusvälineissä on erittäin tärkeää, mutta se ei varmaankaan sulje pois tarvetta kertoa myös N.N:n tyyppisistä ehkä äärimmäisistä yksittäistapauksista. Kysymys on lähinnä siitä, *miten paljon* tulee kertoa erilaisista tapauksista suhteessa toisiinsa ja *miten* kertoa niistä. Ohjelma N.N:stä viritti ensi sijassa jälkimmäisen kysymyksen.

Mahdollisesti sosiaalipornon käsite sittenkin sopii kuvaamaan puheena olevaa tv-ohjelmaa, vaikka siinä ei mässäilykään naturalistisilla yksityiskohdilla siten, kuin olen kiistattomassa sosiaalipornossa tottunut näkemään. Ehkä ohjelma oli sosiaalipornoa toisessa potenssissa? Sofistikoitua sosiaalipornoa?

Puuttuvat problematisoinnit

Ryhmätasolla olen eritellyt kolme aineistoa, nekin vuosilta 1983—84. Ne käsittelevät 1) hoitoonohjauksen tarpeessa olevia ja heiksi katsottuja, 2) rattijuopuneita ja 3) asuntolapaikan tarpeessa olevia helsinkiläisiä.

Oliko piirteitä, jotka yhdistivät nämä kolme lehtikeskustelua? Oli. Tämä on sitäkin kiintoisampaa, kun moralisoinnin kohteiksi joutuneet kolme ryhmää ovat verraten erilaisia. Rattijuopuneen ei tarvitse olla mitenkään alkoholiongelmainen, vaan hän saattaa olla pelkkä satunnaiskäyttäjä. Hoitoonohjauksen tarpeessa olevat määritellään jonkinasteisesti alkoholiongelmaisiksi, vaikka työelämässä oleva toki voitaneen leimata kyseiseen ryhmään kuuluvaksi hatarinkin perustein. Asuntolapaikan tarpeessa olevien akuutin ja/tai kroonisen alkoholiongelman luonne ja vakavuus vaihtelevat.

On mahdollista konstruoida *malli, jota puheena olevien kolmen ryhmän käsitteleminen joukkotiedotuksessa noudatti:*

1. *Kaikkien tai useimpien ryhmään kuuluvien yksilöiden selittäminen implisiittisesti keskenään samanlaisiksi,*
2. *kovien otteiden vaatiminen näiden ryhmien jäseniin sovellettaviksi ja*
3. *ryhmiin kuuluvien ominaisuuksia, heidän ongel-*

miensa luonnetta ja toimenpidesuosittelusten järjestyttä koskevien problematisointien laiminlyöminen.

Ensimmäinen kohta tässä mallissa ei juuri varioinut: hoitoonohjauksen tarpeessa olevien, rattijuopumukseen syyllistyneiden ja asuntolapaikan tarpeessa olevien suuria sisäisiä eroja ei paljon pohdittu. Kolmanteen ryhmään yleistys kuitenkin pätee huomoinnista kuin kahteen muuhun.

Esimerkin siitä, miten journalismi toimii silloin, kun se on lähes huonoimmillaan, tarjoaa kesällä 1984 käyty, tosin suppeaksi jäänyt keskustelu rattijuopumuksesta. Kuusi maakuntalehteä teetti ja Suomen Gallup toteutti mielipidetutkimuksen, jossa vastaajilta kysyttiin, olisiko ”törkeissä rattijuopumustapauksissa” auto tai sen arvo tuomittava valtiolle menetetyksi, ja suuri enemmistö kannatti tätä ehdotusta. Kuitenkaan vastaajille ei kerrottu, että ”törkeä rattijuopumus” on lakitermi ja edellyttää 1,5 promillen alkoholipitoisuutta veressä; asianomainen ehkä on joutunut kiinni ratsiassa tekemättä ajovirhettä. Spekulaation varaan jää, minkälaisia mielteitä avainsanat ”törkeä rattijuopumus” kussakin vastaajassa synnyttivät. Yksikään lehti ei reagoinut kysymyksenasettelun puutteeseen.

Kysymys oli kaikissa kolmessa tapauksessa *stereotyyppien* eli kaavoittumien luomisesta, ylläpitämisestä ja levittämisestä. Stereotyyppialle on luonteenomaista, että se peittää alleen suuret keskinäiset erot. Stereotyyppioilla on looginen yhteytensä kovien otteiden vaatimiseen. Jos tapaukset ovat täysin tai suunnilleen samanlaisia — jokainen hoitoon ohjattava yhtä alkoholisoitunut, jokainen rattijuopunut yhtä vaarallinen, jokainen asunnon samanlaisen alkoholisoitumisen tuloksena asuntonsa menettänyt —, on mahdollista perustella kovia toimia sovellettaviksi kaikkiin. Mikäli esillä olisi differentioitu, älyllinen kuvaus tilanteesta, vaatimukset kovista toimista olisivat paljon vaikeammin perusteltavissa. Näin siis problematisoimattomuus yhdessä asiassa tukee problematisoimattomuutta toisessa.

Sitä pseudosovitusta, joka edellä kuvattuun tapaan tuli useimpien tutkimieni yksittäisten alkoholiongelmien tai heiksi leimattujen osaksi, ei puheena oleville ryhmille suotu. Poikkeuksena olivat asuntolapaikan tarpeessa olevat helsinkiläiset: Suhtautuminen heihin muut-

tui kirjoittelun edetessä, ja pääkaupungin lehdet alkoivat voittopuolisesti kannattaa uusia asuntolahankkeita. Toisaalta sovitus tämänkin ryhmän osalta jäi epäaidoksi tai ainakin hyvin puolinäiseksi: niin asuntoloiden kuin asuntolasukkien ominaisuuksien, ongelmien ja tilanteen selvittäminen jätettiin lehdistössä puolitiehen.

Mikä erotti asuntolakeskustelun kahdesta muusta ryhmäkohtaisesta keskustelusta? Eikö ole yllättävää, että juuri asuntolapaikan tarpeessa olevien julkisuus kääntyi myönteisemmäksi kuin kahden muun ryhmän — ja että se kääntyi jopa uusmoralismin vastaiseksi?

Minusta tämä oli yllättävää. Asunnottomat helsinkiläiset voitaisiin kuvitella sellaiseksi ryhmäksi, jonka on erityisen vaikea saada julkisia puolestapuhujia. Yksi mahdollinen mutta spekulatiivinen selitys on se, että Helsingin kaupungilla niin halutessaan on varmasti edellytykset vaikuttaa yksittäisiin toimittajiin ja/tai lehtiin. Korrektein muodoin tapahtuva vaikuttaminen on myös täysin legitimiä.

Vastaanottaja sanoman tuottajana

Pikku sisällönerittelyjeni perusteella velvollisuuteni on aina pyydettäessä vastata kysymyksen, missä määrin suomalaisessa joukkotiedotuksessa ilmenee alkoholiongelmien liittyvää uusmoralismia, miten voimakasta se on ja min-käsäisältöistä.

Ennen vastaamista totean, että on välttämätöntä erottaa toisistaan 1) sanomien lähettäjien *intentionien* eli tarkoituksien taso, 2) *sisällön* taso, se joka on jutuista sekä radio- että tv-ohjelmista itse soveltamallani ns. lähiluvulla luettavissa, ja 3) *vaikutusten* taso. Tutkimukseni koskee vain sisällön tasoa, ei intentioita eikä vaikutuksia.

Intentioneilla spekulointi ei ole vaikeaa. Uusmoralismi myy, sille on sosiaalinen tilaus. Populistinen politiikanvastaisuus myy, ja siksi esim. kansanedustajat pannaan tietyissä lehdistä paljon tiukempaan alkoholin käytön valvontaan kuin useimmat muut vallankäyttäjät. Yleinen innostus henkilöjournalismia kohtaan legitimoit alkoholi-ongelman — todellisen tai väitetyn — skandalisoimista yksittäistapauksissa. Tätä nykyä vallitseva journalistinen kulttuuri, ilmiö josta kirjoitin artikkelini edellisessä osas-

sa, joko suosii uusmoralistista journalismia niin yksilö- kuin ryhmätasolla tai ei ainakaan torju sitä.

Sisällöstä haluan korostaa, että määritelmäni mukaista alkoholiongelmien liittyvää uusmoralismia olen löytänyt lähinnä vain kahdesta iltalehdestä ja joistakin aikakauslehdistä, muista lehdistä vain varsin rajallisesti. Tämä siis koskee ainoastaan itse tutkimiani osa-aineistoja.

Yksittäistapausten osalta omaa kantaani voidaan pitää tiukkana: Minusta ei ole olemassaakaan hyviä perusteita sille, että yksittäiset alkoholiongelmaiset tuodaan ongelmansa vuoksi julkisuuteen. Silloin kun joku on sinne tuotu, julkisuuden oma logiikka alkaa toimia tavalla, jonka eräät keskeiset piirteet ovat käyneet edellä ilmi.

Tutkimiani yksittäistapauksia sävytti ”yksimuuttujaisuus”: Koko julkisuus, myös sinänsä sympaattisetkin näkökohdat esim. näyttelijästä tehdyissä jutuissa, palautui yhteen ainoaan tekijään, alkoholiongelmaan, joka oli käynnistänyt asianomaista koskevan kaiken julkisuuden tässä tapauksessa. Analogiaksi menneiden vuosikymmenien ”yksimuuttujaisuudesta” soveltuu Paavo Kähkölän (1984, 100) esiin kaivama muistuma: eräät maalaisliittolaiset vastustivat vuonna 1949 Urho Kekkosen nimittämistä puolueen presidenttiehdokkaaksi vedoten hänen alkoholin käyttöönsä ja sivuuttaen hänen edellytyksensä korkeaan tehtävään.

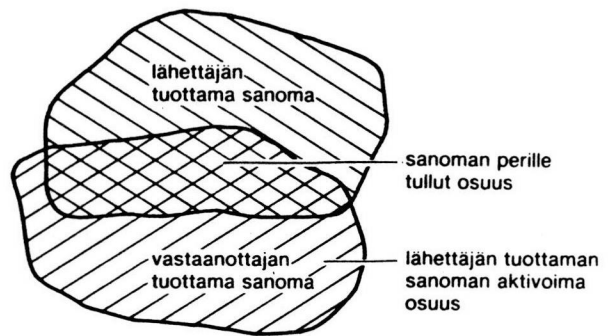
Pohdiskelujeni painopiste ei kuitenkaan ole yksityiselämän suojan puolella, vaikka sekin on tärkeä asia. Vakavin asia on se pinnallisuus, se stereotyyppisyys, se moralisointi, joka yhdisti yksilö- ja ryhmäongelmien käsittelemisen joukkotiedotuksessa. Alkoholiongelman monivaihteisuudesta ja syvyydestä, saati sen lieventämisen tai ratkaisemisen mahdollisuuksista joukkotiedotus kykeni antamaan vain kuvan, jota luonnehtii jo kulunut vertaus: jäävuoren huippu.

Joukkotiedotuksen sisältö ei suinkaan ole sama asia kuin sen vaikutukset — ei muualla kuin klassisessa behaviorismissa, jonka synnyttämä vaikutusteoria on jo jäänyt historiaan.

Uudenlaisten vaikutusteorioiden lähtökohtia on etsitty ennen muuta neuvostoliittolaisesta ns. toiminnan psykologiasta sekä länsimaisesta kognitiivisesta psykologiasta, joiden välillä ei liene olennaisia ristiriitoja. Niiden perusteella on vai-

kutusteorioiden keskiöön nostettu *toimiva subjekti*; toiminta käsitetään tässä ihmisen ja todellisuuden väliseksi vuorovaikutukseksi, joka synnyttää todellisuuden tietoisien heijastuksen — ei tietenkään lattean peiliteorian mielessä — ja jossa subjekti voi myös muuttaa todellisuutta tarkoituksperiensä mukaiseksi. Hyvä johdatus tämän hetken vaikutusteoreettiseen ajatteluun ja sen empiiriseen soveltamiseen on Juhani Wiion (1984).

J. Wiio puhuu eräiden muiden tapaan ”vastaanottajasta sanoman tuottajana” (1984, 87—91); tämä liittyy saumattomasti jo mainittuun ajatukseen keskiöön nostetusta subjektista. Oheiseen kaavioon (Wiio 1984, 88) sisältyy pähkinänkuoressa ajatus vastaanottajan osuudesta joukkotiedotusprosessissa:



Jotta alkoholiongelmiä koskevalla uusmoralistisella joukkotiedotuksella olisi joitakin osoitettavia tai vaikkapa nykyisin menetelmin osoittamatta jääviä vaikutuksia, sillä täytyy olla vastaanottajalle *käyttöarvoa*. Nyky-Suomen yhteiskunnallisessa ilmapiirissä, jota tavallaan myös A-klinikoiden johtajat vastauksissaan kuvasivat (ks. artikkelini edellistä osaa), lienee tätä käyttöarvoa.

Kuitenkin se varmaan myös vaihtelee hyvin laajalla asteikolla. Spekulaatiivisesti voidaan ajatella, että tällä aineistolla olisi eniten käyttöarvoa kahdelle ryhmälle: niille, joilla itsellään on tiedostettuja tai tiedostamattomia alkoholiongelmiä, ja ehdottomasti raittiille, joiden heidänkin arvelen olevan erityisen kiinnostuneita alkoholista. Toki on konstruoitavissa hypoteeseja myös jo mainitusta yhteiskunnallisesta ilmapiiristä, joka vaikuttaa kulloiseenkin käyttöarvoon.

Tietenkään, myös J. Wiioon viitaten, *ei vaiku-*

tuksia jäljitettäessä ole viisasta ottaa huomioon vain manifesteja eli ilmisälöitä, ts. sitä, mitä sananmukaisesti on kerrottu. Tuosta lähtökohdasta ei koskaan päästäisi realistiseen vaikutuksia koskevaan näkemykseen, vaan on otettava huomioon myös *latentit eli piilosisällöt*. Tutkimissani osa-aineistoissa ei suinkaan ole sananmukaisesti väitetty ihmisten jakaantuvan *dikotomisesti* kahteen luokkaan, alkoholiongelmaisiin ja ei-alkoholiongelmaisiin, mutta silti on perusteltua epäillä *sisältöjen ja useiden vastaanottajien tajunnan yhdessä* synnyttäneen tämänsuuntaisia latauksia. Ehkä yhteiskunnallisessa tajunnassa on taas alettu nähdä alkoholiongelmaiset aiempaa yksioikoisemmin ja vivahteettomammin? Tulkintani saa tukea siitä, mitä A-klinikoiden johtajat minulle kirjoittivat.

Kirjoitin ”taas”. Tämä viittaa alkoholiongelmaa koskevan tiedon tason regressioon eli taantumiseen.

Regressioilmiöstä taas seuraa *inhimillisen kärsimyksen määrän lisääntyminen*. Kärsimyksen jota kokevat pastori-kansanedustaja, näyttelijä, professori ja työtön pitkälle alkoholisoitunut mies ja muut omaisineen ja ystävineen, kärsimyksen jota kokevat hoitoonohjauksen tarpeessa olevat, rattijuopuneet, asuntolapaikan tarpeessa olevat ja muut omaisineen ja ystävineen. Regressiivinen joukkotiedotus pitää toki alkoholiongelman kansakunnan päiväjärjestyksen esityslistalla eli jatkuvan keskustelun kohteena, mutta tuskin tavalla, josta uusmoralismin kritikoijana voisin iloita.

Mutta ei tässä kaikki. Alkoholiongelmaa koskevan tiedon ja ymmärryksen tason regressio saattaa lisätä *joukkoharhoja*, joista esimerkiksi soveltuu usko siihen, että rattijuopumusongelma olisi hoidettavissa yliankarin ja kriminaalipoliittisesti epätarkoituksenmukaisin rangais- tuksin. Uusmoralismista saattaa johtaa pitkä kausaaliketju kontrolli- ja jopa yleensä yhteiskuntapoliittisiin ratkaisuihin saakka.

Mutta jos taas alkoholia koskeva uusmoralis- tinen joukkotiedotus olisi väistämätön hinta jostakin arvokkaasta, mikä se jokin arvokas voisi olla? Terapeuttinen helpotus, jota vastaanottajat tuntevat lukiessaan ja kuunnelles- saan alkoholiongelmaisista, yksilöistä ja ryh- mistä tai katsellessaan heitä? Olen skeptinen: epäilen kyseessä olevan *epäaito pseudoterapeuttinen eskapistinen helpotus*. Se saattaa hidastaa ja vai-

keuttaa oman mahdollisen alkoholiongelman tiedostamista ja/tai lisätä ymmärtämätöntä suhtautumista toisiin alkoholiongelmaisiin.

Tähän asti olen jäljittänyt uusmoralismin vaikutuksia yksilölliseen ja yhteiskunnalliseen tajuntaan. Lopuksi on aihetta kysyä, eivätkö nämä vaikutukset kenties ulotu tekoina ilmene- vään *käyttäytymiseen* saakka. Jos näin on, alkoholi- ongelmaisten hoitoon ohjautuminen vaikeu- tuu psyykkisessä mielessä, omaisten, työnanta- jien ja alkoholiongelmiaisten itsensä hoitoon kohdistamat odotukset muuttuvat epärealisti- seen suuntaan ja epä-älylliset patenttiratkaisui- na tarjotut hoitomuodot kohoavat yhteiskun- nallisessa tajunnassa kohtuuttoman korkealle. Viittaatan taas A-klinikoiden johtajilta saamiini vastauksiin.

Objektiivisuuteen pyrkiminen ja ”uloslöyötyjen” ääni

Voidaanko uusmoralismille sitten mitään?

Rajoitun yhteen näkökulmaan, jonka avaa Suomessa pitkään ja vilkkaana vellonut keskus- telu journalismin ja muun joukkotiedotuksen ns. *objektiivisuuden* mahdollisuudesta ja arvosta. Olen puolustanut tätä mahdollisuutta ja sen arvoa ns. *tieteellisen realismin hengessä* (tieteellisest- ä realismista ks. Niiniluoto 1984 sekä Tuomela 1983), lähtien siitä, että sisällöt voivat suhteelli- sessä mielessä *vastata todellisuutta*, eivät siis olla identtisiä sen kanssa mutta suhteellisesti vasta- ta sitä (ks. Hemánus & Tervonen 1980 sekä osuuttani kirjassa Hemánus & Pietilä 1982). Johtava, etevä kiistakumppanini Kauko Pietilä on epäillyt niin objektiivisuuden mahdollisuut- ta kuin sen arvoa, vaikka hän ei olekaan kum- paakaan täysin kiistänyt (ks. Pietilän osuutta kirjassa Hemánus & Pietilä 1982).

Puheena olevaan keskusteluun osallistunut tanskalainen filosofi Gert Ditlev (1980) on vain hieman vapaasti tulkittuna katsonut, että arvokkainta, mitä tiedostusvälineet mahdollises- sa pyrkimyksessään objektiivisuuteen voivat tai voisivat tehdä, on *vaihtoehtoisten todellisuudennäke- mysten* konstruointi ja tarjoaminen. Ajatusta tähän yhteyteen soveltaen voidaan kysyä, miten päästäisiin siihen, että tiedotusvälineet konstruoisivat alkoholiongelmista myös ratkaisevasti vivahteikkaampia, rikkaampia ja syvempiä ku- via kuin usein tätä nykyä — vähemmän morali-

soivia kuvia.

Vaihtoehtoisten kuvien ongelma liittyy päihdehuollon tiedotus- ja vaikutustyöryhmän työhön (1983). Työryhmä halusi perehtyä kahteen kilpailevaan tiedotusopilliseen suuntaukseen ja kuuli pitkässä kokouksessaan mm. Pietilää ja minua, ja työryhmän mietintöön kirjoittamassaan lausunnossa Pietilä pyrki (1983) soveltamaan yleisiä ajatuksiaan puheena olevaan asiaan. Olennaista lausunnossa on sellaisen tiedotus- ja vaikutustoiminnan strategian hahmottaminen, joka purkaisi vertikaalista rakennetta palauttamalla politiikan toteuttamisen toimintakykyä myös ns. B-yhteiskuntaan, ”uloslyötyjen yhteiskuntaan”. Lyhyesti sanottuna kysymys on — ehkä muun ohessa — alkoholi-ongelmaistenkin oman äänen pyrkimisestä, päästämisestä ja pääsemisestä julkisuuteen. Keskustelua tämän idean realistisuudesta on minun provokoimanani jo käyty Tiimi-lehden numerossa 1/1984, ja mielelläni jätän kysymyksen tässä avoimeksi.

Joka tapauksessa on huomattava, että yksittäisten alkoholi-ongelmaisten kokemukset, elämykset ja ajattelutavat ovat tietenkin tärkeä osa todellisuutta. Jos joukkotiedotuksessa pyritään todellisuutta vastaaviin sisältöihin, silloin näiden kokemusten, elämysten ja ajattelutapojen on tietenkin julkisuudessa saatava näkyvä sijansa. Tästä näkökulmasta katsottuna eivät puheena olevat kaksi journalismikeskustelusta johdettua vaihtoehtoa — objektiivisuuden pyrkiminen ja ”uloslyötyjen” äänen päästäminen aitona kuuluville — välttämättä ole sovittamattomassa ristiriidassa keskenään.

Usmoralismi välivaiheen käsite

Lopuksi: minua on jäänyt askarruttamaan yhden A-klinikan johtajan tapa vastauksessaan kyselyyni reagoida usmoralismin käsitteeseen. Kiistämättä ilmapiirin muuttumista 1980-luvulla moralisoivaan suuntaan hän kirjoitti mm., että ”käsite ’usmoralismi’ on tälle ilmapiirin muutokselle liian hento ja pinnallinen määre”.

Kirjoittajan mukaan kysymys lienee ”rakenteellisemmasta muutoksesta, yhteiskuntamme laitostumisesta, johtamisen systematisoitumisesta, terveiden, vahvojen ja nuhteettomien valta-asemasta, sen korostumisesta”. Hän totesi

päihdehuollon ja A-klinikoidenkin kuuluvan virallisiin instituutioihin, joiden sisään ei mahdu ”ihmisläheinen, epäsovinnaisempi ja solidaarisuuteen perustuva toiminta”. ”Monet nuoret sosiaalityöntekijät puhuvatkin jo siitä, että tasavertaisuuteen ja solidaarisuuteen perustuvat auttamismuodot voivat syntyä vain virallisen järjestelmän ulkopuolella marginaaliryhmien omaehtoisena toimintana.”

Tulkitsen tätä niin, että keskustelun uusmoralismista tulisi laajeta ja syvetä koskemaan toisaalta yhteiskuntamme rakenteellisia muutoksia yhteiskunnallisen tajunnan muutosten eräänlaisina käynnistäjinä sekä toisaalta virallisen päihdehuollon ja koko sosiaalityön perusteita ja sen vaihtoehtoja. Minulla ei ole tähän mitään huomautettavaa.

Ilmeisesti koko uusmoralismi on tuomittu jäämään välivaiheen käsitteeksi; ehkäpä se ei myöskään ole ns. aito tieteellinen käsite. Joka tapauksessa usmoralismin ilmenemismuotojen tutkiminen saattaa johdattaa sitä syvempien ilmiöiden ja niiden adekvaatin käsitteellistämisen jäljille.

Kirjallisuus

Ahonen, Pertti: Journalismi vallan lähteenä, areenana ja kohteena. Tiedotustutkimus 7 (1984): 2, 17—26

Ditlev, Gert: Mellem dogmatisme og relativisme. Om videnskabelig og journalistisk objektivitet. Teoksessa: Pressens årbog 1980. Odense 1980

Hemánus, Pertti & Pietilä, Kauko: Seitsemän erää journalismista. Jyväskylä 1982

Hemánus, Pertti & Tervonen, Ilkka: Objektiivinen joukkotiedotus. Keuruu 1980

I. Ö. (=Österberg, Ingalill): Kuka kertoo piiloalcoholismista? Tiimi 2/1984

Jokelin, Renny: Lehtien alkoholikirjoittelun määrä ja virikkeet. Alkoholipolitiikka 43 (1978): 5, 255—263

Kivistö-Välimäki, Katariina & Liiten, Marjukka: Sanomalehtien päihdekirjoittelusta. Vinoutuneita painotuksia. Alkoholipolitiikka 44 (1979): 3, 137—143

Kähkölä, Paavo: Kekkonen. Jyväskylä 1984

Niiniluoto, Ilkka: Tiede, filosofia ja maailmankatosuus. Keuruu 1984

Pietilä, Kauko: Muistiinpanoja sosiaalivaltion päihdehuollon tiedotus- ja vaikutustoiminnan työryhmän raporttiluonnoksesta, 9.12.1982 ja 26.1.1983. Julkaisussa: Päihdehuollon tiedotus ja

vaikutus. Sosiaalihuollon julkaisu 3/1983. Helsinki 1983

Piispa, Matti: Raittiuskasvatuksesta alkoholivaltuutukseen. Suomen sanomalehdistön alkoholikirjoittelun linjat vuosina 1951—1978. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimusraportti 146. Helsinki 1981

Päihdehuollon tiedotus ja vaikutus. Sosiaalihuollon julkaisu 3/1983. Helsinki 1983

Tuomela, Raimo: Tiede, toiminta ja todellisuus.

Jyväskylä 1983

Wiio, Juhani: Televisio ja arkikäyttäytyminen. Espoo 1984

Virtanen, Matti: Valistuksen virittävyys. Kohutus on olemassa -kampanja Alkon politiikan osana. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimusraportti 147. Helsinki 1981

Vuortama, Timo: Yksityiselämä ja joukkotiedotus. Rauma 1983.

English Summary

Pertti Hemánus: "Henkilökohtainen ongelma" joukkotiedotuksessa II. Vain jäävuoren huippu julkinen (The 'Personal Problem' in Mass Media, II. Only the Tip of the Iceberg Gets Publicity)

The author made a content analysis of seven case studies, four of which concerned the coverage in the Finnish mass media of individuals with real or less real alcohol problems and three of which concerned the publicity received by certain groups with the same problem.

The journalistic practice in the coverage of the individual's alcohol problems had three stages: 1) the problem drinker's dramatic exposure, 2) adding more details to the drinker's description, and 3) pseudo-reconciliation.

Certain common traits were also found in the publicity given the groups analysed, which included

drunken drivers. The common features were: 1) implying that all members of the group were similar, 2) insisting on hard disciplinary measures, and 3) discussing group members' qualities and the reasonableness of disciplinary measures only very superficially.

The information contained in the mass media, of course, is not identical with the effects and impact of that information. It is probable that in the intellectual climate in Finland today 'the new moralism' characteristic of the mass media helps maintain and strengthen the phenomenon of new moralism. New moralism, however, can hardly be considered a genuine scientific concept. It is merely a provisional concept useful in the search for deeper approaches to changes in social consciousness.

Alkoholipoliittikka Vol. 50: 118—125, 1985